

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	13
A. Haleb Şehrinin Coğrafi Konumu ve Topografik Özellikleri	13
B. Eyyübiler Dönemine Kadar Haleb Tarihi.....	18
C. Eyyübi Tarihine Kısa Bir Bakış.....	31

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-MELİKÜ'Z-ZÂHİR DÖNEMİ HALEB EYYÜBİLERİ

(582/1186-613/1216)

A. el-Melikü'z-Zâhir'in Haleb Yönetimini Ele Alması	55
B. Kuzey Suriye Seferi'nde el-Melikü'z-Zâhir'in Rolü.....	58
C. el-Melikü'z-Zâhir'in Babasının Ölümünden Sonra Haleb Yönetimindeki İlk İcraatları	73
Ç. Eyyübi Melikleri ile İttifak ve Çatışmalar.....	76
D. Haçlılar ve Ermenilerle İlişkiler	131
E. Abbâsilerle İlişkiler	146
F. Türkiye Selçukluları ile İlişkiler	148
G. Venediklilerle İlişkiler.....	156
Ğ. el-Melikü'z-Zâhir'in Vefatı ve Şahsiyeti.....	159

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MELİKÜ'L-AZİZ DÖNEMİ HALEB EYYÜBİLERİ

(613/1216-634/1236)

A. Atâbek Şihâbeddîn Tuğrul'un Nâibliğinde el-Melikü'l-Azîz'in Saltanatı.....	177
B. el-Melikü'l-Azîz'in İktidarı Tek Başına Ele Alması	202
C. Türkiye Selçukluları İle İlişkiler.....	210
Ç. Abbâsilerle İlişkiler	220
D. Haçlılar ve Ermenilerle İlişkiler	222
E. Venediklilerle İlişkiler.....	227
F. el-Melikü'l-Azîz'in Vefatı ve Şahsiyeti.....	231

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EL-MELİKÜ'N-NÂSİR II. SALÂHADDİN YÛSUF
DÖNEMİ HALEB EYYÛBİLERİ
(634/1236-658/1260)

A. Dayfe Hâtûn Nâibeliginde Haleb.....	239
B. el-Melikü'n-Nâsır II. Salâhaddîn Yûsuf'un Haleb İdaresini Ele Alması.....	258
C. Hârezmlilerle İlişkiler.....	276
Ç. Haçlılarla İlişkiler.....	303
D. Türkiye Selçukluları İle İlişkiler.....	312
E. Memlûklerle İlişkiler.....	319
F. Moğollarla İlişkiler.....	340
G. el-Melikü'n-Nâsır II. Salâhaddîn Yûsuf'un Vefatı ve Şahsiyeti.....	379

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEVLET TEŞKİLATI

A. İdarî Teşkilat.....	387
1. Hükümdar.....	388
2. Saray ve Saray Görevlileri.....	400
3. İdareciler.....	406
4. Dîvânü'l-İnşâ.....	420
B. Adlî Teşkilat.....	424
1. Adlî Teşkilat Görevlileri.....	425
2. Mezâlim Mahkemesi ve Dârü'l-Adl.....	436
C. Askerî Teşkilat.....	439
1. Haleb Eyyûbî Ordusu.....	439
2. Dîvânü'l-Ceyş.....	455
3. İktâ Sistemi.....	458
Ç. MÂLÎ TEŞKİLAT.....	461
1. Dîvânü'l-Mâl ve Görevlileri.....	461
2. Devletin Gelir Kaynakları.....	467
SONUÇ.....	483
EKLER.....	487
KAYNAKÇA.....	499
DİZİN.....	521

ÖN SÖZ

Kuzey Suriye'nin en önemli şehirlerinden biri olan Haleb, tarih boyunca Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Akdeniz'den İran'a uzanan yolların kavşağında bulunması sebebiyle stratejik bir merkez niteliği taşımıştır. Bu özelliği, bölgeye hâkim olma arzusu taşıyan pek çok devletin dikkatini çekmiş, şehir sık sık siyasî mücadele ve hâkimiyet rekabetinin odağı hâline gelmiştir. Ortaçağın güçlü siyasî teşekküllerinden Eyyübîler de XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde "Suriye'nin gözü" olarak anılan bu şehri idareleri altına almışlardır. Salâhaddin Eyyübî, Haleb'in yönetimini oğlu el-Melikü'z-Zâhir'e tevdi etmiş, onun soyundan gelenler ise Moğol istilasının bölgeye nüfuzuna kadar şehrin hâkimiyetini sürdürmüşlerdir.

Fedaratif bir yapıya sahip olan Eyyübî Devleti, idare edilen bölgelere göre isimlendirilen çeşitli kollar hâlinde teşekkül etmiştir. Bu kollar arasında Haleb Eyyübîleri, konumları gereği Türkiye Selçukluları, Kilikya Ermeni Krallığı, Antakya Haçlı Prinkepsliği ve diğer Eyyübî meliklikleriyle sınırdaş olmaları sayesinde bölge siyasetinin yönlendirilmesinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Dönemin siyasi şartları içinde kimi zaman çatışma kimi zaman ittifak ilişkileri kurarak bölgesel dengelerin şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Türkiye Selçuklularının Suriye'ye inmesini engelleyen bir set görevi üstlenmeleri ve Ermenilere karşı destekledikleri Antakya Prinkepsliği'nin siyasi ömrünü uzatmaları dikkat çekicidir. Bunun yanında Eyyübî melikleri arasındaki rekabetlerde de Haleb'in menfaatlerini önceleyen bir tutum sergilemiş,

bölgede herhangi bir melikin aşırı güç kazanmasının önüne geçmeye çalışmışlardır.

Eyyübî tarihi üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu devletin kurucusu Salâhaddîn Eyyübî'ye veya Mısır merkezli büyük sultanların hâkimiyet dönemlerine odaklanmıştır. Buna karşılık Eyyübîlerin diğer kolları özellikle dönemin siyasal ve askerî gelişmelerine önemli etkilerde bulunan Haleb kolu, literatürde sınırlı bir yere sahiptir. Bu çalışma hem Salâhaddîn'in soyundan devam eden tek kol olması hem de Suriye, el-Cezîre, Anadolu ve Mısır bölgelerinde bıraktıkları izler bakımından önem arz eden Haleb Eyyübîlerini konu edinerek bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışma; giriş, dört ana bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Girişte Haleb'in coğrafi konumu, Eyyübî dönemine kadarki tarihî gelişimi ve Eyyübî tarihine genel bir bakış sunulmuştur. Birinci bölümde el-Melikü'z-Zâhir, ikinci bölümde el-Melikü'l-Azîz, üçüncü bölümde el-Melikü'n-Nâsir'in yönetim dönemleri siyasî ve askerî faaliyetleriyle birlikte ele alınmış, her bölümün sonunda söz konusu hükümdarların şahsiyetleri ve aile yapıları değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise Haleb Eyyübîlerinin idarî, askerî, adlî ve mâlî teşkilatı incelenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin değerli katkısı bulunmaktadır. Süreci büyük bir titizlikle takip eden, görüş ve önerileriyle çalışmanın gelişimine önemli katkılar sağlayan hocam Prof. Dr. Aydın Usta'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmayı inceleyerek kıymetli değerlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Ebru Altan ve Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu hocalarıma teşekkür ederim. Süreç boyunca ilgi ve desteğini hissettiğim Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu hocama ve yapıcı önerileriyle çalışmaya katkıda bulunan Doç. Dr. Gülseren Fermanoğlu'na ve Doç. Dr. Erman Şan'a müteşekkirim. Kaynak temininde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Aydın, Arş. Gör. Berkay

ÖN SÖZ

Yekta Özer ve Sena Saraç'a teşekkür ederim. Son olarak, tüm bu çalışmanın yürütüldüğü uzun ve zor süreçte desteklerini daima yanımda hissettiğim eşim Gökhan Ünal ve oğlum Burak Ünal'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Nuran Ünal

GİRİŞ

A. Haleb Şehrinin Coğrafi Konumu ve Topografik Özellikleri

Suriye'nin ikinci en önemli şehri durumundaki Haleb 38-68' doğu meridyenleri, 40-12' Kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Şehir, Torosların eteklerinin sonunda doğan Kuyeyk Nehri'nin hemen kenarında yer alıp denizden yüksekliği 390 metre civarındadır¹. Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden yolların kesişme noktası üzerinde kurulması şehrin ticarî anlamda gelişip zenginleşmesini sağlasa da bu yolları kullanan orduların tahribatıyla da karşı karşıya bırakmıştır².

Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından Bilâdü's-Şâm adıyla nitelendirilen bölgede yer alan Haleb, çoğunlukla Kinnesrîn'in başkenti olarak aktarılmaktadır³. Şehir Şâm-Irak, suğûr yollarının

1 Jean Sauvaget, *Alep: Essai sur le développement d'une grande ville syrienne*, Librairie Orientalist Paul Geuthner, Paris 1941, s. 1.

2 Tâlib Yâzîci, "Haleb", *DIA*, XV, 239.

3 İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik (Ülkelerin Yolları)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2019, s. 68; İbn Havkal, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî, *Sûretü'l-arz (10 Asırda İslâm Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 155; Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsîm (İslâm Coğrafyası)*, çev. not. Ahsen Batur, İstanbul 2015, s. 82; Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şehâhbeddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, Dârü Sâdır, Beyrut 1977, s. 282; Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *Takvîmü'l-büldân (Ebûl-Fidâ Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 227.

birleştiği noktada⁴ ve dördüncü iklimde⁵ konumlandırılıp⁶, iklimi çöl iklimine yakındır⁷.

Eyyübiler döneminde Haleb doğal ve yapay topoğrafyasıyla Kuzey Suriye'nin askerî, idarî ve ekonomik açıdan en stratejik merkezlerinden biri olma niteliğini sürdürmekteydi. Şehrin yerleşim çekirdeği doğal bir kalker yükseltisi üzerine kurulu olan Haleb Kalesi'nin çevresinde gelişmişti. Yaklaşık 50 metre yüksekliğe ulaşan bu kayalık tepe Eyyübî sultanları tarafından özellikle el-Melikü'z-Zâhir döneminde kapsamlı şekilde tahkim edilerek bölgenin en güçlü iç kalesi hâline getirilmiştir⁸.

Ortaçağ İslâm coğrafyacıları bilhassa Yâkût el-Hamevî, Haleb platosunun “beyaz kalkerli” bir zemin üzerinde yükseldiğini açık biçimde belirtir ve bu taş yapının şehir dokusunun ayırt edici özelliklerinden biri olduğunu vurgular⁹.

4 İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, s. 68; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 155; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 227. İdrisî, Fars beldeleri, Irak ve Horosan yollarının kavşak noktası olduğunu aktarmaktadır. Şerif Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah es-Sebtî es-Sikillî, *Nüzhetü'l-müşâk fi ihtirâki'l-âfâk*, II, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, s. 648.

5 İklim: ekvatorдан kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri, coğrafi alandır. Mahmut Ak, “İklim”, *DİA*, XXII, 28. Ortaçağ coğrafyacıları iklimi yeryüzünde nüfusun bulunduğu alanlar olarak sınıflandırmışlardır. Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l-işrâf (Dünya Coğrafyası ve Tarihi)*, çev. Mithat Eser, Ankara 2020, s. 54; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 282.

6 İbn Rüste, Ebü Ali b. Ömer, *el-Alâku'n-nefise (Dünya Coğrafyası)*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara 2017, s. 116; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 200; İbn Şeddâd, Ebü Abdullah İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrahim, *el-A'lâku'l-hatîre fi zikri ümerai's-Şam ve'l-Cezîre*, I, thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbare, Vizaretü's-Sakâfe, Dimaşk 1991, s. 35; İdrisî, *Nüzhetü'l-müşâk*, II, 643; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 227; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2020, s. 245.

7 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 200.

8 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 227; Kâmil el-Bâlî el-Gazzî el-Halebî, *Nehrü'z-zeheb fi Târîhi Haleb*, II, tsh. Mahmûd Fâhürî-Şevki Şa's, Dimaşk 1991, s. 25-26; Shawqî Sha'ath, *The Citadel of Aleppo: An Archaeological and Historical Guide*, Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, Halep 1993, s. 21.

9 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 282; İbnü'l-Hanbelî, *ez-Zeber ve'd-darab fi Târîhi Haleb*, thk. Muhammed Altuncî, Safât: Cem'iyetu İhyai't-

Haleb'in su ihtiyacının büyük bir bölümü yukarıda da bahsedildiği üzere hemen yanında kurulduğu Kuveyk Nehri'nden karşılanmaktaydı¹⁰. İdrisi nehrin suyunun yer altı kanalları vasıtası ile caddelere, sokaklara ve evlere ulaştığını, Makdisî de Seyfûddeve'nin (Seyfûddeve el-Hamdâni) sarayının yakınındaki demir bir parmaklıktan geçerek geldiğini aktarmaktadır¹¹. Nehrin hareketiyle aşınmış yamaçlarda bulunan pınarlar da Haleb'in su ihtiyacının bir bölümünü karşılamaktaydı¹². Diğer taraftan tatlı su ihtiyacı kuzey tepelerde Hilan'daki (Haylân) kaynaklardan su getiren kanallardan elde edilmekte olup daha sonrasında ise şehrin altındaki ev sarnıçlarında depolanmaktaydı¹³. Ayrıca Haleb Kalesi'nde bulunan kuyulardan da su çıktığı için şehir uzun süre muhasara edilse bile susuz kalma durumu söz konusu değildi¹⁴. Nitekim bu durum Haleb'in maruz

Türasi'l-İslâmî 1988, s. 16.

- 10 İbn Rüste, *el-Alâku'n-nefise*, s. 110; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 155; İbn Cübeyr, *er-Rihle (Endülüsten Kutsal Topraklara)*, çev. İsmail Güler, İstanbul 2017, s. 186 Cübeyr nehri tam tarif etse de isim vermemiştir; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 283; İdrisi, *Nüzhetü'l-müştâk*, II, 649; İbn Battuta şehrin hemen yanındaki nehrin Asî Nehri olduğunu aktarsa da bu bilgi doğru değildir. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyhatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2016, s. 79.
- 11 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 170; İdrisi, *Nüzhetü'l-müştâk*, II, 649.
- 12 Sauvaget, *Alep*, s. 6-7.
- 13 Ross Burns, *Cities of the Ancient World: Aleppo A History*, London-New York 2017, s. 4. Bu kanallar M.Ö. 305-208 yılları arasında Haleb'te hüküm süren Selefkî kralı Seleukos Nikator tarafından inşa edilmiş ve Roma dönemi yapılan su kemeri ile desteklenmiştir (Jean Sauvaget, "Haleb", *İA*, V/1, 117).
- 14 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 169; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, s. 184; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 283; İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyhatnâmesi*, s. 77. Bu bilgiye ters olarak şehirde herhangi bir su kaynağının bulunmadığını ve su ihtiyacının yağın yağmurlar ile karşılandığını, halkın bu suları evlerindeki sarnıçlarda muhafaza ettiğini aktaran coğrafyacılar da mevcuttur. Yâkut el-Hamevî, İbn Butlan'dan aktardığı bilgilerde bu sarnıçlara değinse de kendisi yukarıda saydığımız coğrafyacılarla paralel bilgiler vermiştir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 283; Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul 2013, s. 64.